

*Adresu neznám.*⁵⁶ Vzhledem k politickým událostem zůstalo dvojčíslo 1-2 *Telehoru* věnované dílu László Moholy-Nagye jediným a posledním číslem.

Contacts of Brno Architect František Kalivoda with Austrian Artist Raoul Hausmann during his Exile in Czechoslovakia in the Period from 1937 to 1938 Summary

The text focuses on the contacts of Brno architect František Kalivoda with Austrian artist Raoul Hausmann during his exile in Czechoslovakia in the period from 1937 to 1938. Kalivoda was particularly interested in Hausmann's concept of „optophonetics“, which the „dadasoph“ had been promoting and developing since the 1920s. Kalivoda was one of the few in the Czechoslovak Republic who approached Hausmann's projects without prejudice and with understanding. Hausmann left Czechoslovakia in June 1938 before the Munich Agreement; he first travelled back to Switzerland, and, after three days, he moved to Paris.

Mgr. Markéta Svobodová, Ph.D.
Akademie věd České republiky
Ústav dějin umění
svobodova@udu.cas.cz

MATERIÁLIE

Obraz svatého Josefa Pěstouna od Josefa Františka Pilze

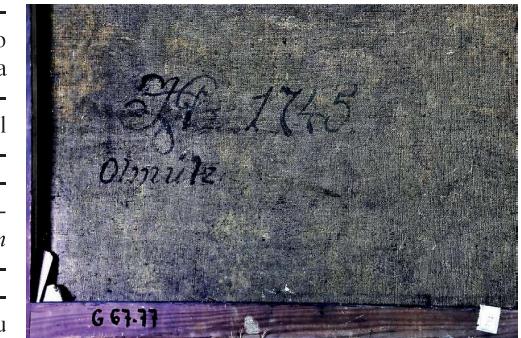
Abstract

Text focuses on piece of art by painter Joseph Franz Pilz called „Saint Joseph as Foster Father“, which was restored in 2021 by painter Romana Balcarová. The article examines the role of the artist in the context of late Baroque art in Moravia.

Keywords: Moravia, Baroque Paintings, 18th Century, Linhartovy, Pilz Joseph Franz

Těsně po skončení druhé světové války se do sbírek Slezského zemského muzea dostal obraz Josefa Františka Pilze (1711–1797), zobrazující svatého Josefa s Ježíškem v náruči, jenž byl až s odstupem více než dvaceti let zapsán do přírůstkové knihy konfiskátů pod číslem G 67.77. Nápis „*Geschenk des Fr. Gries in Geppersdorf im J. 1742*“ na rubu plátna se týká starších peripetií, jimiž dílo prošlo: z recentního nápisu rozumíme toponymu *Geppersdorf* (Linhartovy), z něhož usužujeme na umístění díla v kapli linhartovského zámku. Ta měla právo veřejnosti, protože kompenzovala absenci farního kostela, jenž byl v místě zbudován až v letech 1833–1834 jako náhrada za farní kostel v Opavici, která se v roce 1742 ocitla v Pruském Slezsku.¹ Odtud zřejmě v letech třicátých nebo čtyřicátých 20. století obraz putoval na zámek ve Třebovicích, resp. k jeho majitelce, spisovatelce Marii Stoně (1861–1944), kde obohatil její uměleckou sbírku. Kým byl onen Fr. Gries, se doposud nepodařilo zjistit; oním dárce obrazu Marii Stoně byl bezpochyby některý ze členů rodiny Wüller-dorf-Urbair, vlastnících Linhartovy od roku 1930.

Nápis na rubu plátna „*J/F/Pz 1745 / Olmütz*“ [obr. 1], jednoznačně určuje Pilzovo autorství. Do kontextu umělcovy tvorby a tím také do kontextu moravského pozdně barokního malířství dílo zařadil historik umění Leoš Mlčák svou rigorózní prací, obhájenou v roce 1975 na Univerzitě Palackého v Olomouci, jejíž rezultáty následně publikoval: verbálně postihl námět, jímž je polopostava svatého Josefa, držícího v náruči Ježíška, jehož mučednická smrt a vykupitelská role je anticipována křížem, jež drží v ruce, a nimbem, odkrytém až v procesu restaurování díla, a upozornil, že „*hodnotu obrazu zatím sníže silná vrstva ztmavlých lakuů*,

Obr. 1: Josef František Pilz, Svatý Josef Pěstoun, 1742, olej na plátně 95×73 cm.
SZM, inv. č. U 939 A, detail autorské signatury na rubu plátna, snímek před restaurováním v UV lumiscenci, foto Romana Balcarová, 2021.

56 MuMB, fond FK, Dopis Františka Kalivody László Moholy-Nagyemu, nedatováno (1945?).

1 Gregor WOLNÝ, Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften, I. Abtheilung – Olmützer Erzdiöcese, IV. Band, Brünn 1862, s. 24–25.

Obr. 2: Josef František Pilz, Svatý Josef Pěstoun, 1742, olej na plátně 95×73 cm.

SZM, inv. č. U 939 A, snímek před restaurováním v rasantním světle, foto Romana Balcarová, 2021.

vem krusty klihového náteru na rubu obrazu bylo ztvrdlé plátno deformováno, malba s výspravami na lici praskala, rozestupovala se v četných trhlinách a počínala odpadávat. Vlastní zásah spočíval v konsolidaci malby, snímání ztmavlých laků a přemaleb, ve vyrovnaní původní plátně podložky s následným odstraněním klihového náteru, ve scelení trhlin a v dublování plátna s přepnutím na nově zhotovený klínový podrám. V další fázi prací bylo vytmeleno množství defektů, po nanesení izolačního laku byly provedeny detailní scelující retuše akvarelovými barvami a v závěru restaurování byla malba opatřena konzervačním lakem s drobnými barevnými korekturami.

Výsledek [obr. 3] předčil očekávání: restaurátorský zásah nejen celé dílo stabilizoval z hlediska fyzické podstaty a vrátil mu původní barevnost a detaily (například kruhový nimbus

zastírajících výraznější uplatnění koloritu².² Výsledky restaurátorského zásahu³ tedy dovolují po letech doplnit Mlčákovu charakteristiku i sumární profil tvůrčí osobnosti, dosud se omezující na údaj týkající se vzdělání u malíře Jana Jiřího Etgense (1691–1757) v Brně a práce v dílně malíře Jana Kryštofa Handkeho (1694–1774) v Olovouci, přičemž „Handkeho vliv se v Pilzově nepříliš náročném díle projevuje dosti zřetelně“.⁴

Komparace východiska restaurátorského zásahu ve fotografické dokumentaci s výsledkem restaurování jasně ukazuje jednak na mimořádnou náročnost provedené práce, jednak na de facto znovuobjevení díla, které bylo nejen v detailech, ale i celcích před opravou nečitelné. Výrazně krakelovanou malbu překrývaly celoplošné přemalby, silně ztmavlé laky a nečisťoty; průzum v denním světle, v razantním nasvícení [obr. 2] a v UV luminiscenci odhalil velké plochy vrstvených oprav na hrubě nanášených tmelech. Plátená podložka byla zborcená a vlivem krusty klihového náteru na rubu obrazu bylo ztvrdlé plátno deformováno, malba s výspravami na lici praskala, rozestupovala se v četných trhlinách a počínala odpadávat. Vlastní zásah spočíval v konsolidaci malby, snímání ztmavlých laků a přemaleb, ve vyrovnaní původní plátně podložky s následným odstraněním klihového náteru, ve scelení trhlin a v dublování plátna s přepnutím na nově zhotovený klínový podrám. V další fázi prací bylo vytmeleno množství defektů, po nanesení izolačního laku byly provedeny detailní scelující retuše akvarelovými barvami a v závěru restaurování byla malba opatřena konzervačním lakem s drobnými barevnými korekturami.

Výsledek [obr. 3] předčil očekávání: restaurátorský zásah nejen celé dílo stabilizoval z hlediska fyzické podstaty a vrátil mu původní barevnost a detaily (například kruhový nimbus

kolem Josefovy hlavy), ale pro diváka – poprvé od jeho vzniku – odhalil delikátní barevnost, určenou harmonii žlutí, okru a hnědě, v zastíněných partiích a v Josefově oděvu nahrazených modrozelenými tóny. S Janem Kryštofem Handkem, jehož monumentální obrazy vyznačuje sonornou barevnost a pro jehož komorní díla, formátem srovnatelná s naším obrazem, je charakteristická milá naivita, nelze toto Pilzovo dílo příliš srovnávat: je nápadné, že je umělecky vytříbenější, kultivovanější a – použijeme-li stylového určení – rokokovější než Handkeho obrazy. Malíř vasadil na rovnoměrně prosvětlený prostor, z něhož vystupují objemy s diskrétně nasazenými světly; s tímto způsobem malby koresponduje až gracilní gesto, jímž Josef přidržuje okraj Ježíškovy přikrývky. Umělec nadto přesvědčivě vyjádřil Josefovou přemýšlivé zahlobání, jež je zcela cizí tvářím světců z Handkeho obrazů.

Ač jde o dílo náhody, závěrem dodejme, že restaurování obrazu svatého Josefa Pěstouna od Josefa Františka Pilze připadlo na rok 310. výročí umělcova narození.

Obr. 3: Josef František Pilz, Svatý Josef Pěstoun, 1742, olej na plátně 95×73 cm.

SZM, inv. č. U 939 A, stav po restaurování, foto Romana Balcarová, 2021.

Romana Balcarová
akademická malířka
romana.balcarova@gmail.com

Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D.
Slezské zemské muzeum
sopak@szm.cz

2 Leoš MLČÁK, *Malířské dílo Josefa Františka Pilze (1711–1797)*, in: *Sborník památkové péče v Severomoravském kraji* 5, Ostrava 1982, s. 70–71.

3 Romana BALCAROVÁ, *Restaurátorská zpráva Josef František Pilz, sv. Josef, inv. č. U 939A, Slezské zemské muzeum Opava*, s. d. [Opava] 2021, strojopis, rozmnoženo, 19 stran.

4 Ivo KRSEK, *Malířství pozdního baroka na Moravě*, in: *Dějiny českého výtvarného umění II/2*, Praha 1989, s. 807.

Palác svobodných pánů z Berečka v Opavě

Abstract

A text dedicated to the defunct house of the Řeplinský family from Bereček, which was demolished before 1902 and is known only from photographs and planned documentation. The house is included in the buildings of the local nobility from the mid-18th century.

Keywords: Opava, profane architecture, baroque architecture, 18th century architecture, typology of residential buildings, Paul Decker, Kreuzinger Erasmus

Podobně jako v jiných středoevropských městech, přinesl konec 19. a počátek 20. století také Opavě ztrátu řady historických architektur, twořících po staletí součást její městské scenérie. Regulace uliční sítě, rozširování uličních koridorů, napřimování ulic nebo dokonce vznik nových komunikací na úkor staré zástavby, to vše spolu se zvýšením hladiny zastavění a s funkční proměnou zástavby intravilánu směřovalo k utvoření nového „obrazu města“. Modernizace posilovala ideu „staré Opavy“, vynořující se tváří v tvář dramatické proměně městských interiérů, a vyjadřované, tak jak tomu bylo v jiných středoevropských městech, městským muzeem, texty v místních novinách a regionální historicko-vlastivědnou prací. Je ale s podivem,

Obr. 1: Opava, Janská ulice, palác Řeplinských z Berečka, stav v 90. letech 19. století, čelní pohled.

Fotopracoviště SZM, č. neg. A40.98.

že ani demolice nejcennějších objektů, například opavského zámku a starého Schmetterhausu, nevyvolaly protesty ze strany obránců starých památek. Většinová společnost Opavy koncem 19. století dávala zjevně přednost optimistické budoucnosti svého města, spojené s moderní výstavbou a s prosazením současné architektury v historickém městském jádru. A tak často jen

z fotografií ulic a náměstí poznáváme budovy, jež vzaly vinou opavské asanace za své.¹ Mezi ně náleží dosud zcela opomíjený barokní dům čp. 385 v Janské ulici.

Podobu tohoto domu dokumentují čtyři historické fotografie.² Z nich zřetelně vyplývá, že ještě na konci 19. století stál v severní frontě Janské ulice v prostoru mezi hostincem U Labutě na západní straně a komendou maltézských rytířů s kostelem sv. Jana Křtitele na straně východní objekt palácového vzezení; od sousedních stavebních celků byl oddělen uličkami, z nichž jen ta ze strany maltézské komendy měla statut veřejné komunikace (označovaná jako Johaničská ulice). Situaci před jeho výstavbou dokumentuje votivní obraz opavských jezuitů, pořízený po požáru města v roce 1689, a věříme-li malíři, na místě příštího barokního domu se tehdy nacházel jen několik přízemních stavení; situaci po realizaci barokní novostavby osvětluje ikonograficky nenahraditelný tzv. Lundwallův plán z poloviny 18. století, od druhé světové války nezvěstný a známý jen z černobílé fotografie, pořízený sice zjevně podle votivního obrazu opavských jezuitů, nicméně obsahující řadu novot. Ten zachycuje její severní, tj. nádvorní fasádu, a máme-li věřit kreslìři, šlo o seskupení čtyř křídel kolem těsného dvora, jímž se dalo projet do zahrady. Povšimneme si, že kreslìř zachytíl snad členitý štit, snad siluetu střešní vestavby, orientovanou jižním směrem, tj. do ulice Janské.³ Na plánu Opavy Georga Fritsche (1829) vidíme podobnou situaci, i když doznejme, že nyní je stavba jednokřídlá s kolmo orientovanou přízemní přístavbou, vedenou severním směrem.⁴ Prostorovou konfiguraci tohoto

Obr. 2: Opava, Janská ulice, palác Řeplinských z Berečka, stav v 90. letech 19. století, čelní pohled. Fotopracoviště SZM, č. neg. D1460.

1 Je zjevné, že fotograf Florian Gödel dokumentoval měnící se podobu Opavy, jak usuzujeme z profesionálních snímků staveb nebo městských zákoutí. Problematika dokumentace historického jádra města a pásu někdejsího městského opevnění nebyla dosud předmětem soustředěného zájmu a čeká jak na analytický výzkum, tak na prezentaci ideálně formou výstavy a publikace.

2 Slezské zemské muzeum (dále SZM), fotopracoviště, č. neg. A40.98 (čelní pohled, reprodukce staré fotografie [obr. 1]), č. neg. A109.97 (boční pohled z východu, reprodukce fotografie z alba z historického pracoviště Slezského zemského muzea, inv. č. D1460 [obr. 2]), č. neg. A64.133 a 671.92 (boční pohled ze západu s původní podobou hostince U labutě, reprodukce fotografie z uměleckohistorického pracoviště a A569.93 (severní fronta Janské ulice s přestavěným hostincem, resp. hotelom U Labutě, sledovaným objektem, maltézskou komendou a kostelem sv. Jana Křtitele s původní věží, ale novým příčelím, tj. z doby mezi 1885–1890 [obr. 3]). První ze snímků reprodukován viz Karel MÜLLER – Pavel ŠOPÁK, *Opava*, edice Zmizelá Morava a Slezsko, Praha 2010, obr. č. 44, poslední dvě uvedené fotografie reprodukovány viz Jaromír KALUS – Karel MÜLLER – Rudolf ŽÁČEK (edd.), *Stará Opava – Alt Troppau*, Opava 1994, s. 153 a 154.

3 SZM, fotopracoviště, č. neg. D1011, odtud pořízen výřez [obr. 4].

4 Fritschův plán znám jen z fotografie, viz SZM, fotopracoviště, č. neg. A545.93, odtud pořízen výřez [obr. 5].

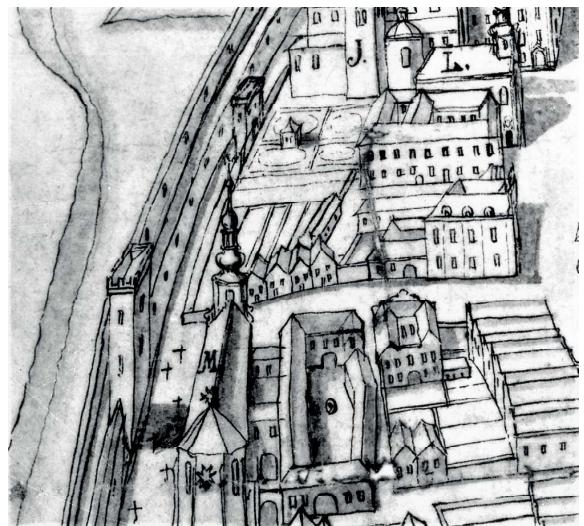
Obr. 3: Opava, Janská ulice, průhled uličním koridorem, mezi lety 1885–1890.

Fotopracoviště SZM, č. neg. A569.93.

objektu objasňuje indikační skica Opavy (1836): vidíme na ní, jak dům lichoběžníkového půdorysu doplňovalo protáhlé kolmé křídlo, spolu s domem vymezující rozlehly dvůr. A díky dobové fotografii [obr. 1] jsme informováni o tom, že budova byla překryta dvojicí (sic!) mansardových střech s námětky, krytých šindelem. Ze severu se připojovala zahrada. Význam paláce dosvědčuje skutečnost, že v době Opavského kongresu (1820) si ruský diplomat kníže Mensikov a kancelář ruského generálního štábů pronajali sedm pokojů a stáj pro osm koní, a to za částku 675 zlatých na měsíc.⁵ Konec jeho existence předurčila snaha po rozšíření Janské ulice, po napojení Opavy na železnici (1855) přirozené spojnice mezi městem a nádražím. Tomu ostatně odpovídaly také novostavby v jižní frontě, konkrétně budova zemské vlády⁶ a vestavba s novogotickým průčelím, vložená mezi ni a Blücherův palác.⁷ Změna podoby jižní fronty ulice anticipovala architektonicko-urbanistické řešení fronty severní. Na zasedání městské rady v červenci 1884 vznesl přednosta opavské železniční stanice Carl Martini otázku odstranění přístavby kostela sv. Jana Křtitele, vybíhající více než čtyři metry do ulice, už tak úzké, a vskutku o rok později, v létě 1885, opavský stavitel Heinrich Haala mladší provedl její odboře-

ní, upravil nový hlavní vstup do kostela a zbudoval nové schodiště na kruchtu. Roku 1900 byla z důvodu špatného stavu snesena dřevěná věž a nahrazena stavitelem Juliem Ludwallem novou věžní konstrukcí s vysokou jehlancovou střechou.⁸ V červenci 1901 schválilo město nové vedení uliční čáry, a tak předurčilo novou výstavbu severní fronty: plány na Skasíkův dům vznikly v roce 1902, načež byla – na místě sledovaného objektu – vystavěna secesní novostavba obchodního a obytného domu, projekčně připravená Hubertem Gessnerem. V jeho sousedství na místě hotelu U Labutě vyrostl Brunnerův obchodní a obytný dům.⁹ Ten byl stržen po roce 1945 a nahrazen novými bytovými domy s obchodním partem.

Nyní zrekapitulujme známá fakta o majitelích sledovaného domu. Erasmus Kreuzinger ve své kronice Opavy zaznamenal, že dům se v době vydání kroniky (1862) nazýval Hillebrandtův – právě Hillebrandt pronajal dům ruské delegaci v roce 1820 – a že jde o „starý, jednopatrový [dům], který má v druhém patře pouze letní byt“. Kreuzinger dále věděl, že jeho poslední majitel hrabě Arco jej v roce 1856 prodal bratřím Gusekům, kteří jej

Obr. 4: Tzv. Lundwallův plán Opavy, polovina 18. století, výřez detailu z černobílé fotografie, Fotopracoviště SZM, č. neg. D1011.

Obr. 5: Tzv. Fritschův plán Opavy, 1829, výřez z černobílé fotografie, Fotopracoviště SZM, č. neg. A545.93.

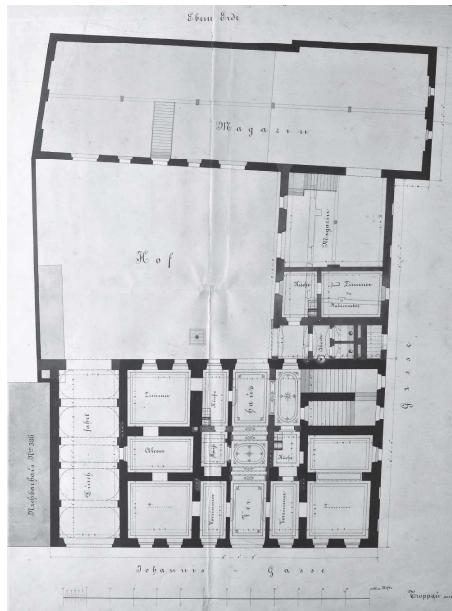
⁵ Erasmus KREUZINGER, *Chronik der alter und neuer Zeit Troppaus oder Troppau und seine Merkwürdigkeiten*, Troppau 1862, s. 195. Podrobněji viz Hans REUTTER, *Der Konreß zu Troppau*, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 11/1–3, 1916, s. 68.

⁶ Opava-město čp. 344 / Hrnčířská č. or. 22.

⁷ Opava-město čp. 345 / Masarykova třída č. or. 35.

⁸ Die Gemeinde-Verwaltung der Landeshauptstadt Troppau in den Jahren 1884 bis einschliesslich 1895, Troppau 1902, s. 256–258, připojena fotografie východní části ulice před provedením uvedených prací.

⁹ Pavel ŠOPÁK, Hubert Gessner, Alfred Keller, Siegfried Theiss & Hans Jaksch – materiálie k architektonické moderně, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické (dále ČSZM-B) 55, 2006, s. 210–217; K Brunnerovu domu TÝŽ, *Domy Emila Frankeho a stavební kultura Opavy kolem roku 1900*, in: Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 8, Opava 2008, s. 177–219.

Obr. 6: Anonym, adaptace a přístavba domu čp. 385 v Opavě, 1869, půdorys parteru.
SOKA Opava.

nikání Rasslů ukončil hospodářský úpadek firmy Alfred Rassl – obchod se semeny a umělým hnojivem, k němuž došlo v létě 1895.¹⁷ Ještě dodejme, že Alfreda a Marie Rasslové v Opavě připomíná náhrobník na městském hřbitově [obr. 8].

Postupujeme-li chronologicky nazpět od výstavby Skasikova domu (1902) na místě domu Alfreda Rassla, který předtím náležel firmě bratrů Adolfa a Carla Guseků (založené v roce

10 E. KREUZINGER, *Chronik der alten und neuern Zeit Troppaus*, s. 107.

11 *Vollständiges Adress- und Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau*, 1901, s. 83, Janská ulice 4, čp. 385, vlastník bratři Skasikové, v objektu rovněž sídlo firmy Ludvík a spol., obchod se skleněným zbožím.

12 Předtím je Rasslova adresa uváděna Horní náměstí čp. 174.

13 *Troppauer Adressbuch. Verzeichniss aller Einwohner der Stadt und Vorstädte von Troppau (...) für das Jahr 1869; Adressbuch der Landeshauptstadt Troppau für 1874–1875*, Troppau b. d., s. 99; *Todesfälle*, *Troppauer Zeitung* 1881/25, 1. února, s. 2.

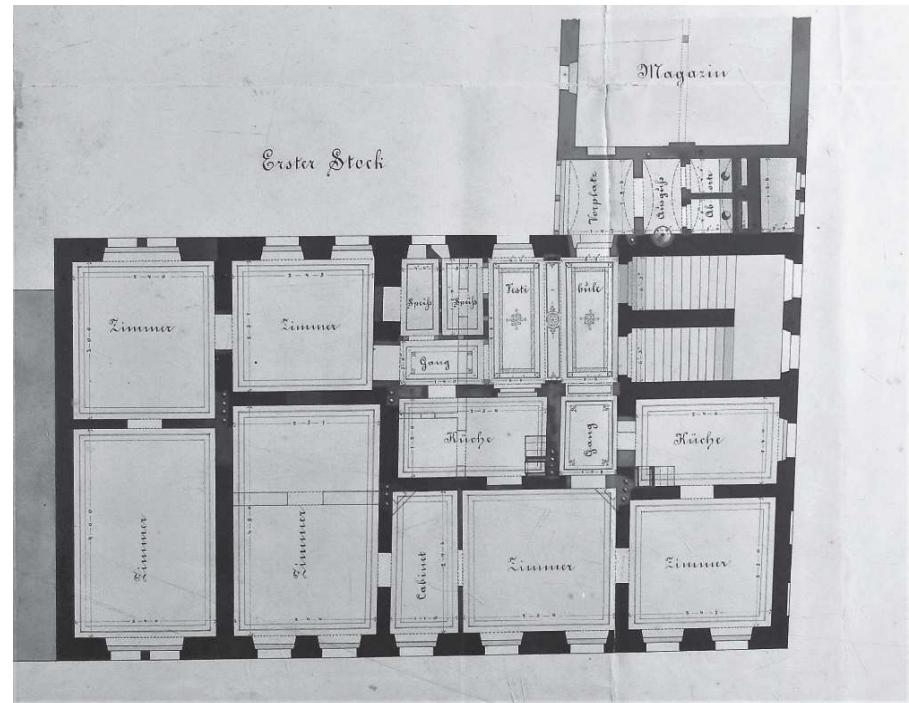
14 Nejstarší syn Viktor – a potenciální Rassův dědic – který se narodil 23. 6. 1864, zemřel ve věku nedovršených dvaceti čtyř let 13. května 1889 na tyfus. Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), fond Sbírka matrik Severomoravského kraje, sign. Op II 34; *Zemřeli*, Opavský týdeník 1889/38, 15. května, s. 2.

15 ZAO, fond Sbírka matrik Severomoravského kraje, sign. Op II 13, záznamy o narození Ernsta Georga Rassla (23. 11. 1873) a Huberta Vincence Alberta Rassla (7. 5. 1877); Další údaje viz Státní okresní archiv Opava (dále SOKA Opava), fond Okresní úřad Opava, inv. č. 1090, fascikl 58, sčítací operáty pro Opavu – město čp. 331 – 453 z roku 1881.

16 SOKA Opava, Městský národní výbor Opava, demolice, kart. 50, spis čp. 371.

17 Úpadek, Opavský týdeník 25/47, 1895, 19. června, s. 3.

opravili a nechali v něm vybudovat skladiště pro dopravované zboží.¹⁰ Chronologickou řadu vlastníků uzavírá Alfred Rassl, jehož dědicové zjevně prodali dům Skasikům více méně za účelem jeho demolice.¹¹ Majitel spediční firmy Rassl, jenž dům vlastnil někdy od konce šedesátých let 19. století¹² až do své smrti (22. ledna 1881),¹³ se narodil 2. října 1826 v klášteře Teplá v Čechách. Z manželství s Marií, rozenou Smrkovou, dcerou mlynáře Vincence Smrký z Hlučína (17. srpna 1838) vzešlo šest dětí – Viktor,¹⁴ Arnošt, Hubert, Marie, Matyllda a Agáta. Rasslova vazba na české země (jeho otec Jiří Rassl působil jako úředník v Plzni) patrně vedla i k tomu, že mezi obyvateli domu k roku 1881 nacházíme c. k. profesora Jindřicha Petřína, rodáka z Mečeň v Čechách (nar. 19. listopadu 1845).¹⁵ V roce 1869 vypracoval neznámý opavský stavitec projekt radikální adaptace původní budov, nástavby třetího nadzemního podlaží a přístavby skladiště traktu. Tyto dochované plány k záměru, jenž se neuskutečnil, dokumentují dispozici domu v parteru i patra [obr. 6 a 7].¹⁶ Rodinné pod-

Obr. 7: Anonym, adaptace a přístavba domu čp. 385 v Opavě, 1869, půdorys patra.
SOKA Opava.

1856),¹⁸ pronajímající byty cizím stranám¹⁹ a ještě předtím hraběti Arcovi, jenž byl současně posledním šlechtickým majitelem domu – a jehož vlastnictví připomíná ještě po desetiletích až do demolice objektu erb vložený do tympanonu střesní nástavby – dospíváme až k Franzovi Hillebrandtu. Ten zemřel ve věku 68 let dne 30. ledna 1827²⁰ a lze tedy uzavřít, že přibližně roky 1827 a 1856, kdy jsou již připomínáni coby majitelé bratři Gusekové,²¹ můžeme vymezit období, kdy byl dům v majetku Heinricha hraběte Arco. Sestoupíme-li hlouběji do minulosti, zastavíme se u 24. února 1808, kdy Mořic hrabě Lichnovský prodal Josefíně von Hildebrandt, rozené svobodné paní Stařínské z Libštejna a manželce Franze von Hildebrandt dům čp. 385, jejž vlastnil necelých osm let, když jej v květnu 1800 hrabě koupil od Anny von Herber-

18 *Protokollirung*, *Troppauer Zeitung* 1856/194, 22. srpna, s. 4. Adolf Gusek zemřel náhle v roce 1871, viz *Adolf Gusek*, *Troppauer Zeitung* 1871/282, 9. prosince, s. 2.

19 Jak dokládá zápis ve sčítacím operátu z roku 1857 „fremde Wohngemeinschaften“, viz SOKA Opava, fond Okresní úřad Opava, inv. č. 1053.

20 SOKA Opava, fond Archiv města Opava, inv. č. 432, Registr zemřelých; ZAO, fond Sbírka matrik.

21 *Verzeichniss der wohltätigen Beiträge die vom 1. November 1857 bis Ende Oktober 1858 zum Besten der Troppauer Armen-Institut eingezeichnet werden*, Troppau, b. d., záznam k čp. 385 / město. V domě v té době bydlel i jistý Caspar Eisenbach. Někdy na konci sedmdesátých let 19. století je uváděn jako obyvatel domu také zakladatel a majitel opavské plynárny ing. Adolf Dietz. Viz opavský adresář údajně z roku 1860 dochovaný bez titulního listu a uložený v příruční knihovně Státního okresního archivu v Opavě.

Předešlým vlastníkem domu byl policejní ředitel Franz Josef von Herber, zemřelý 26. ledna 1798, a od něj se dostáváme k Františkovi Jindřichovi (II.) Řeplínskému z Berečka coby vlastníkovi domu, připomínaném ještě k roku 1784.²²

Všechny tyto skutečnosti jsou pouhou „addendou“ ke kulturně-historické topografii Opavy 18. a 19. století, protože neodpovídají na dvě základní otázky: kdo byl stavebníkem námí sledovaného domu a kdy byla barokní novostavba realizována. Důvod, proč má smysl na tyto otázky hledat odpověď i sto dvacet let po zániku stavby, nespočívá v přehledu někdejších majitelů nebo v jakkoliv zajímavých historických souvislostech. Tkví v podobě architektury, jak nám ji dokumentují fotografie. Z nich je zjevné, že objekt náležel ke skupině šlechtických městských obytných domů, rámcově datovatelných do doby kolem poloviny 18. století. Průčeli dvoupodlažní budovy bylo členěno v rytmu 2–3–2, přičemž trojici středních os odpovídala trojosá střešní nástavba se štítem, po stranách doprovázená vyzděnými vikýři. Osou průčelí byl veden vstup, uzavřený dvojjící plných křídel, jenž nepochyběně uzavíral průjezd vedoucí do dvora s (mladšími) stájemi. Disponujeme analogií v podobě Sobkova paláce, majícího přibližně stejně velký mírně lichoběžníkový půdorys. Uvažujeme o dvoutraktové dispozici a o komunikačním jádru umístěném poblíž průjezdu v ose, prostory v parteru byly nepochyběně zaklenuty a piano nobile bylo oproti parteru vyšší a jistě plochoštropé, s místnostmi řazenými v enfiládě – tak jak ukazuje půdorys Sobkova paláce.²³ Nezajímavější je ale členění fasády, jde konkrétně o motiv nárožního armování pásky rustiky, o zdvojení klenáků, propojujících okraj šambrány oken v patře s návějovými rímsami, tj. jde o motivy, které identifikujeme na fasádě Sobkova paláce, z níž ovšem musíme odmyslet rokokové prvky, a to jistě nejen vázy po stranách balkónu, jak se domníval Zdeněk Kudélka, nýbrž celý vstupní útvar s balkónem a snad i část z bohatství štukové výzdoby.²⁴

Pro další analogie se musíme vrátit k otázce stavebníka a majitele domu v jedné osobě. Snad nechybíme, když jej ztotožníme s Františkem Jindřichem (I.) Řeplínským z Berečka. Majetek získaný finančními operacemi mu umožnil utvářit rozsáhlé dominium ze statků Bravantic, Olbramice, Janovice, Zbyslavice a Studénka; společenské postavení, odvozující se z funkce zemského hejtmana Knížectví opavského (od 1745), jej motivovalo k pořízení adekvátního bydlení přímo v Opavě.²⁵ Dne 13. července 1752 byl sepsán testament, na jehož základě měl jeho výše vzpomenutý syn František Jindřich (II.) zdědit mimo venkovských statků také „dům ležící v Jánské ulici“.²⁶ Smrt jej zastihla údajně ve věku 88 let dne 30. ledna 1754 na zámku v Bravanticích, načež jeho tělesné ostatky byly uloženy do krypty místního farního kostela.²⁷

Rozhlédneme-li se po nemovitém majetku Františka Jindřicha (I.) Řeplínského z Berečka, napadne nás souvislost dvou venkovských staveb s podobou opavského domu. Prvou z nich je hospodářský objekt v areálu zámku ve Studénce, resp. jeho střední, dvoupodlažní část se

²² ZAO, fond Josef Zukal, inv. č. 212, excerpta z pozemkových knih města Opavy (1640–1811).

²³ Reprodukce dispozice patra viz Ivo KRSEK – Zdeněk KUDĚLKA – Miloš STEHLÍK – Josef VÁLKA, *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 305.

²⁴ I. KRSEK – Z. KUDĚLKA – M. STEHLÍK – J. VÁLKA, *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, s. 305.

²⁵ Milan MYŠKA, *Replinský Franz Heinrich*, in: Biografický slovník Slezska a severní Moravy 4 (16), s. 101. Milan Myška neuvádí zdroje. Některé údaje, například zakoupení statku Bravantice (1722) a Františkovo úmrtí (1754), jež Myška převzal, uvádí Ladislav HOSÁK, *Historický místopis Země moravskoslezské*, Brno 1936, s. 766.

²⁶ ZAO, fond Josef Zukal, inv. č. 204, Opavsko – šlechtické rody, heslo Řeplinský.

²⁷ ZAO, fond Sbírka matrik, matrika úmrtí Bravantice, sign. Bi-II-2, fol. 102b.

sedmiosým průčelím,²⁸ druhou, podstatně rozsáhlejší je tzv. nový zámek v Bravanticích, u nějž se dochovalo členění fasád – a tady navazujeme na již dříve položenou otázku, kdo byl stavebníkem objektu a přibližně kdy.²⁹ Jestliže u Studénky tápeme – fasády jsou zničené – pak v případě Bravantic lze se na podobu fasád zaměřit a od tutu uvažovat o formální blízkosti dvou detailů z fasád opavského domu a fasád objektu v Bravanticích: jde o užití vertikálních pásů rustiky se střídavými kvádry, v Bravanticích užitých pro vydělení středového rizalitu a pro přepásání nároží (to je na bravantické stavbě zakulaceno), a dále o podobě vikýřů s půlkruhovým okenním otvorem, překrytých nízkou sedlovou stříškou. Podobnosti můžeme shledávat také ve způsobu stylizace šambrán s výraznými uchy, provedených pouze vytažením pásku obdélného průzezu v určitém odstupu od okraje okenního otvoru, a jejich přerušení výraznými klenáky. Samozřejmě tato komparace je po všech stránkách argumentačně silně relativní: srovnáváme přece nedochovaný objekt, známý pouze z fotografií, s objektem sice existujícím, ovšem nesporně vícekrát upravovaným, s fasádou silně narušenou, a pokud obnovovanou, jistě bez pochopení tektonických specifických původní struktury fasád. Navíc takto položenou otázku v případě Bravantic vlastně jen po letech opakujeme – tehdy šlo o to, zdali spojit stavbu s Řeplinskými, nebo s Larisch-Mönnichy – s vidinou odhalit autorství projektu stavby: zdali jím byl Václav Thalherr, nebo Johann Anton Englisch; u bravantické stavby bylo při této příležitosti upozorněno na prvky, shodující se s englischeskou morfologií³⁰ – ovšem ty u Englische přetrvaly ze staršího období, naproti tomu závažný motiv, jímž je konvexně tvarované nároží, byl tehdy chyběný opomenut. Tento motiv u venkovských obytných staveb šlechty opavského Slezska přitom není příliš rozšířen; objevuje se sporadicky, konkrétně na zámku v Kyjovicích – avšak ten byl stavěn (až) v roce 1783.³¹

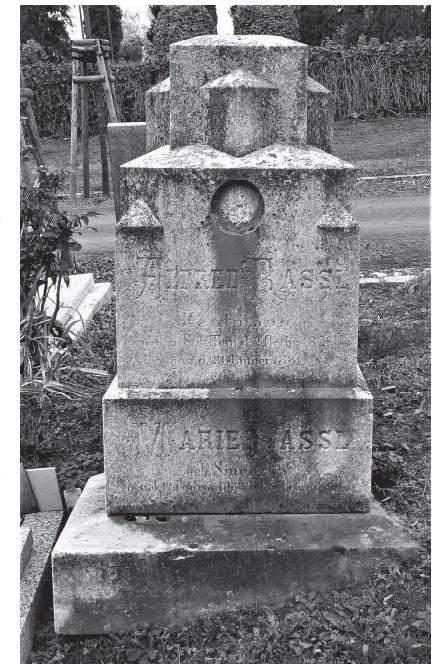
Celé toto tázání je matoucí, ne-li scestné, ale pochopitelné: odpovídá diskursu v dějinách umění, který v regionu Moravy a Slezska petrifikovaly starší generace badatelů v době kolem druhé světové války a těsně po ní. Způsob tohoto uvažování konkretizuje pasus z analýzy Sobkova paláce, který jsme zahrnuli do komparace se sledovaným domem, zformulovaný Zdeň-

²⁸ Studénka čp. 154.

²⁹ P. ŠOPÁK, *Starý a nový zámek v Bravanticích a proměna architektury ve Slezsku na přelomu 18. a 19. století*, in: Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě, Ostrava 2004, s. 67.

³⁰ P. ŠOPÁK, *Starý a nový zámek v Bravanticích*, s. 67.

³¹ P. ŠOPÁK, *Zámek v Kyjovicích a problematika stavební kultury v aristokratickém prostředí od konce 18. století do roku 1914*, ČSJM-B 54, 2005, s. 222.

Obr. 8: Opava, městský hřbitov, náhrobek Alfreda a Marie Rasslových, stav v listopadu 2013.
Foto autor.

kem Kudělkou (1926–2000): „Neznámý architekt přitom uplatnil mnoho hildebrandtovských motivů, jež však nepřevzal doslovně. Poněvadž řada z nich – včetně podobně komponovaného risalitu nebo „kazetově“ bosovaných nároží – se vyskytla o něco dřív na kravařském zámku, je naneyší pravděpodobné, že obě stavby jsou dílem téhož projektanta.“³² Modernistická představa, že každá architektura má také svého konkrétního autora, sugeruje představu jakési triády typů posuzovaných architektur: 1/ jsou stavby autorský prokazatelné, 2/ jsou stavby ovlivněné slavnějšími stavbami (slovo vliv je v tomto způsobu argumentace naprostě klíčové) a 3/ jsou stavby, jejichž atribuci z morfologie vůbec neodvodíme, protože není ztotožnitelná s některým známým jménem. Dalo by se říci, že vůči tomuto uměleckohistorickému způsobu myšlení, který byl – s ohledem na materiál z českého Slezska – vlastní již Edmundu Wilhelmu Braunovi a z české strany jej reprezentovali představitelé moravského dějepisu umění druhé poloviny 20. století, oponoval archivářský přístup, jenž nechápe stavbu jako pramen, ale primárně se drží písemných sdělení jako jediných myslitelných pramenů. Velkým ctitelem tohoto způsobu reflexe historické architektury byl Bohumír Indra (1912–2003). Tak lze ovšem ze zjistit mnohé, ovšem jak je ošemetné přisahat pouze na písemný pramen, odtržený od hmotné památky a její důvěrné znalosti, ukazuje případ Indrové atribuce vůbec nejvýznamnější pozdně barokní rezidence v českém Slezsku – zámku v Bruntále, jehož radikální přestavbu a dostavbu uskutečněnou v polovině 18. století Indra spojoval s Franzem Alexandrem Neumannem. Až mnohem později se zjistilo, že Neumann zakreslil stávající stav – a vlastní projekt stavební změny komplexu vypracoval vídeňský architekt Johann Michael Badstieber,³³ mimo jiné – jak zjistil Dalibor Prix – také autor projektu novostavby kostela Zvěstování Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu.

Nutno sebekriticky přiznat, že i způsob uvažování autora tohoto textu, jak bylo výše doloženo na případu Bravantic, se ubíral tímto směrem. Zdá se však, že mnohem závažnější, než pídění se po přesné dataci a atribuci, je pochopení smyslu stavby jako takové. To předpokládá proměnu tradičního diskursu, odvíjející se od následujícího schématu fungování středoevropské stavební kultury v 18. století: v ní je třeba rozlišovat 1/ akademickou architekturu, spojující učenost s projekčním uměm a promítající se do (sebe)reflexe tvůrce a jeho díla, importovanou z Itálie a Francie, dále 2/ civilní architekturu, jednak uplatňující tvůrčí potenciál na jedinečných zakázkách, umožňujících postupovat individuálním způsobem (Johann Lucas von Hildebrandt), jednak chápánou jako prakticky založenou aktivitu, propojenou s vydáváním instruktivních spisů (východiska jsou opět francouzsko-italská), a 3/ měšťanské stavitelství, odvozené z civilní architektury, fungující díky místním cechům a multiplikující schémata dispozic, řešení fasád i celé morfologie v jakési zředěné podobě. Předmětná problematika, o níž je zde řeč, se týká právě sféry měšťanského stavitelství – a opavské i mimoopavské stavby, které zde byly připomenuty, jsou jen konkretizacemi obecných pouček, uskutečněné bez nároků na individualizaci a bez potřeby prosazení autorského subjektu. Vztahněme palác svobodných pánů z Berečka nebo Sobkův palác k sociální typologii obytných staveb, jak ji zaznamenal Paul Decker (1677–1713): rozlišoval měšťanský dům obdélného půdorysu, obytný dům obchodníka obdélného půdorysu s úzkými kolmými hospodářskými trakty, vícekřídlou aristokratickou rezidenci s vnitřním nádvorím, vhodnou pro venkovské prostředí, a několik dalších typů výpravných staveb, určených pro aristokracii. Námi sledované opavské stavby se blíží typu městského obytného domu obchodníka z Deckerovy příručky, který má v dispozici parteru trojosy

vestibul s vloženým schodištěm (právě tuto dispozici má dodnes dochovanou východní část Blücherova paláce), jenž umožňuje příjezd do dvora, resp. do nádvoří.³⁴ Stavovský určující je způsob řešení fasád (u domu obchodníka přísně symetricky rozvržené s trojosým rizalitem završeným trojúhelníkovým štítem) a zvláště užitý typ střechy: jako by sama mansardová střecha povyšovala stavbu do vyšší sociální úrovně, jelikož měšťanskému domu přísluší střecha sedlová, resp. valbová s námětky. Kdybychom hledali původ podoby výpravného městského bydlení, nechybili bychom poukazem k Francii, která se promítla do řady detailů. „Palác“ je tak z hlediska typologie architektury 18. století „corps-de-logis“, resp. středová část vypreparovaná z komplikované struktury francouzského „maison-de-plaisance“, a co je nejzávažnější, není vlastně ani palácem. Každopádně jeho vnější forma v mikrokosmu Opavy 18. století signalizovala vyšší sociální status stavebníka a jeho vymanění se z měšťanské vrstvy.

Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D.
Slezské zemské muzeum
sopak@szm.cz

32 I. KRSEK – Z. KUDĚLKA – M. STEHLÍK – J. VÁLKA, *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, s. 305.

33 P. ŠOPÁK, *Vzdálené ohlasy. Moderní architektura českého Slezska ve středoevropském kontextu 1*, Opava 2014, s. 29.

34 Paul DECKER, *Ausführliche Anleitung zur Civil-Baukunst*, Nürnberg 1711.

Několik poznámek k užití, limitům a možnostem některých nedestruktivních archeologických metod při výzkumu, studiu a poznání změn v krajině Českého Slezska¹

Abstract

The article provides basic information on some archaeological non-destructive methods that can be used in landscape research. These are surface prospecting, remote exploration and geophysical measurements. The methods mentioned belong to the analyses that are used in landscape (spatial) archaeology. Their theoretical level and ways of their use are presented. Specific practical examples of their field applications are also added.

Keywords: Landscape archaeology, non-destructive archaeological research, surface prospecting, remote archaeological exploration, geophysical measurements

1. Úvod

Zapojení nedestruktivních archeologických metod do studia problematiky krajiny, a to především změn v krajině obecně, je logickým vyústěním širokého spektra snah o postižení dynamiky jejich proměn v čase a prostoru. Metody, které lze při studiu využít, jsou širokého záběru a zahrnují v sobě jak technické aplikace (letecká archeologie, magnetometrie apod.), tak rovněž i přírodovědné disciplíny spojené se studiem konkrétních problémů (archeobotanika, archeozoologie apod.). Všechny tyto postupy lze jednoduše shrnout pod jednu širokou archeologickou disciplínu označenou jako Krajinná (prostorová) archeologie.² Tu lze aplikovat jak na makroregiony, tak stejně na relativně malá území a využít se při výzkumu dají jednak striktně nedestruktivní metody, tak i v kombinaci s destruktivními.³ V rámci projektu Krajina, podpořovaného Ministerstvem kultury ČR, se Slezské zemské muzeum rozhodlo provádět průzkum pouze pomocí nedestruktivních metod. Využití těchto metod je nejen šetrné k archeologickým situacím, ale současně i ke krajině. Jejich užití pro studium krajiny v sobě nese jednu znatelnou výhodu. Dokáže relativně rychle prozkoumat rozsáhlé prostory, oproti tradičním „pomalým“ destruktivním metodám vázaným na jednu konkrétní lokalitu. Cílem nedestruktivních metod do budoucna je vypracovat a zmodernizovat natolik své postupy, aby se takto získané zdroje staly primárním pramenem archeologických informací a destruktivní výzkum byl upozaděn v co největší míře.⁴ Na druhou stranu se jedná o moderní typ výzkumu, který je velice náročný především na technické zázemí.

Základním principem studia dynamiky změn v krajině pomocí nedestruktivních metod je zjištění její proměny především v důsledku činnosti člověka. Člověk jako největší činitel změn a jeho činnost krajинu mění od počátku holocénu až do současnosti, v důsledku změn ve strategii obživy spojené se zemědělstvím, dobýváním kovů, stavbou sídel, regulací toků, odlesňováním, uměle vyvolanými změnami v biodiverzitě atd. Současně je člověk i významný erozním činitelem, nemluvě o jím vyvolaných změnách klimatu. Všechny tyto aktivity jsou v přírodě patrné, důsledky lidských aktivit přetrvávají i staletí, mnohdy tisícletí. Současná krajina je již

Obr. 1: Vávrovice (okr. Opava). Vizuální digitalizace pomocí dálkového průzkumu pozemním vrtulníkem DJI PHANTOM 4 PRO+.
SZM, nahlichenidokn.cuzk.cz.

Obr. 2: Krnov – Opavské předměstí (okr. Bruntál). Vizuální digitalizace pomocí dálkového průzkumu pozemním vrtulníkem DJI PHANTOM 4 PRO+.
SZM, nahlichenidokn.cuzk.cz.

Obr. 3: Velké Hoštice (okr. Opava). Vizuální digitalizace pomocí dálkového průzkumu pozemním vrtulníkem DJI PHANTOM 4 PRO+.
SZM, nahlichenidokn.cuzk.cz.

Obr. 4: Holčovice (okr. Bruntál), plužiny. Vizuální digitalizace pomocí dálkového průzkumu pozemním vrtulníkem DJI PHANTOM 4 PRO+.
SZM, mapy.cz.

plně transformovaná člověkem. Označení nynější doby jako *antropocén*⁵ je výstižným shrnutím současného stavu krajiny a přírody obecně (změny vlivem činnosti člověka v životním prostředí, ekosystémech, biodiverzitě, přírodních zdrojích).

1 Předložený článek vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595). This publication was financially supported by the Ministry of Culture of the Czech Republic by institutional financing of long-term conceptual development of the research institution (Silesian Museum, MK000100595).

2 Martin GOJDA, *Archeologie krajiny*, Praha 2000.

3 Martin GOJDA – Martin TREFNÝ a kol., *Archeologie krajiny pod Řípem*, in: Opomíjená archeologie, sv. 2, Plzeň 2011, s. 7.

4 Martin KUNA a kol., *Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle*, Praha 2004, s. 11–12.

5 Petr POKORNÝ – David STORCH a kol., *Antropocén*, Praha 2020.

Obr. 5: Nové Heřminov (okr. Bruntál). Stejné místo v jiném čase. Nahoře snímek je z jara roku 2020, dole pak stav na podzim roku 2020. Vizuální digitalizace pomocí dálkového průzkumu pozemním vrtulníkem

DJI PHANTOM 4 PRO+.

SZM.

cích středověkých hradů a s nimi související krajiny či při rekonstrukci pravěkých přírodních poměrů v krajině. Je přirozené, že čím hlouběji do minulosti se ubíráme, tím jsou zjištěné hodnoty postiženy větší chybou.

Zcela logicky lze odvodit, že současná krajina v sobě nese odkazy minulosti. A právě ty je nutné najít, prozkoumat a popsat. K témtu činnostem jsou nedestruktivní archeologické metody vhodné. Cílem je tedy rekonstruovat ráz krajiny v čase a prostoru, definovat její přetrvárení, případně navrhnut schémata dalšího vývoje, či návrhy nápravy. Našim vodítkem je interakce člověka a přírody, neboť vzájemné „střetávání“ těchto dvou entit přináší důsledky změn. A tyto přechody lze zkoumat, definovat a popsat, případně vytvářet obecně platné teorie o rytmu obměny krajiny v důsledcích lidské činnosti v čase.

2. 1. Povrchový průzkum

Povrchový průzkum představuje moderní metodu, jež umožnuje řešit mnohé otázky bez užití destruktivních forem výzkumu. Vhodnost zvolené aplikace této metody v terénu je přímo úměrná i následnému vypovídajícímu potenciálu dosažených výsledků.⁶ Tato metoda rovněž doká-

2. Metody průzkumu

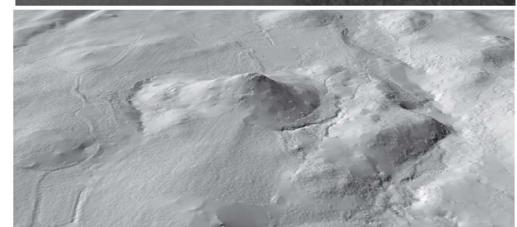
Každá krajina je jedinečná a neopakovatelná. Při jejím studiu je nutno použít ten typ metody, který je schopen postihnout relevantní informace. Žádnou metodu však nelze aplikovat univerzálně. Při studování krajiny, změn v ní, či při samotném poznání krajiny, lze využít několik velmi efektivních a osvědčených nedestruktivních archeologických metod, které si stručně představíme v následujících odstavcích. Každá z nich v sobě nese hlubokou perspektivu poznání a přenosu informací, ovšem rovněž téměř každá má své limity. Pouze vzájemná kombinace několika a užití maximálně vhodného počtu metod pro daný typ krajiny a prostorové analýzy přináší kýžený efekt.

Všechny níže představené aplikace jsou použitelné pro výzkum situací bez ohledu na jejich historické stáří. Jinak řečeno, jsou proveditelné při průzkumu situací spojených s obdobím druhé světové války, při prospek-

že přinést i nečekané informace, které by destruktivním výzkumem nebylo možno dosáhnout. Základním principem je zkoumání stop osídlení pomocí artefaktů a ekofaktů rozptýlených na povrchu terénu.⁷ Prostřednictvím povrchového průzkumu lze rovněž vyhledávat i antropogenní tvary a reliéfy (těžební jámy, mohyly, zaniklé vesnice, pozůstatky válečných konfliktů, válečné hroby apod.).⁸ Jedná se tedy o způsob evidence a dokumentace informací o sídelní historii zájmového území, které jsou v podobě reliéfních útvarů a artefaktů zachovány na povrchu země. K témtu činnostem musíme zařadit i geoindikační botaniku, která sleduje změny vegetačního pokryvu způsobené někdejší činností člověka.⁹ Jedná se o metodu, která k povrchovému pozorování využívá živé rostliny, které archeologickou historii plochy odrážejí již jen zprostřed kovaně (např. v případě demolovaných staveb je patrný odlišný vegetační pokryv s výskytem vrby, jívy a jasanu apod.).¹⁰ Ovšem nemusí to tak být vždy a možný je i přímý, nezprostředkovaný pohled. V případě vyhledávání zaniklých vesnic v důsledku událostí v rámci druhé světové války, které již nejsou na povrchu patrné (došlo k destrukcím staveb, jejich stržení a úplnému zániku), lze využít původní hospodářské porosty k vyhledávání jejich poloh. Metoda byla vyzkoušena při identifikaci dnes již nejasných lokací některých usedlostí v prostoru zaniklé obce Kerhartice (dnes obec Jakartovice, okr. Opava). Výskyt původních keřů červeného rybízu (*Ribes rubrum*) či ovocných stromů v zalesněné krajině indikoval původní plochy ovocných sadů či zahrádek konkrétních parcel. Obdobným způsobem lze využít i jiné člověkem pěstované rostliny, keře či stromy, jež jsou u nás považovány za nepůvodní (např. večernice vonná, pravá (*Hesperis matronalis* subsp. *matronalis*), brčák menší (*Vinca minor*), vrbina tečkovaná (*Lysimachia punctata*), šeřík (*Syringa vulgaris*) apod.).¹¹

2. 2. Dálkový průzkum

Mezi postupy dálkového průzkumu lze zařadit analýzu družicových snímků (panchromatické snímky, digitální záznam – vícepásmový skener, radar), analýzu kolmých leteckých snímků

Obr. 6: Černá Voda (okr. Jeseník). Hrad Kaltenštejn. Letecký snímek je nahoře, dole pak stejné místo bez vegetace s ukázkou profilu krajiny. Vizuální digitalizace pomocí dálkového průzkumu pozemním vrtulníkem DJI PHANTOM 4 PRO+.

SZM, ags.cuzk.cz/geopohlizec.

⁶ M. GOJDA – M. TREZNÝ a kol., *Archeologie krajiny pod Řípem*, s. 80.

⁷ M. KUNA a kol., *Nedestruktivní archeologie*, s. 304.

⁸ Tamtéž, s. 237.

⁹ Tamtéž, s. 297–303.

¹⁰ Vice v M. KUNA a kol., *Nedestruktivní archeologie*, s. 298–299.

¹¹ Tamtéž.

Obr. 7: Opava, prostor lehkého opevnění {IV}2/A-140Z, objektu {IV}1/A-160Z a pěchotního sruwu OP-S 18 „U sádrovce“ na snímcích LIDAR. Dostupné z: <https://ags.cuzk.cz/archiv>; Současný stav, SZM; Stav k roku 1954, dostupné z: <https://geoportal.gov.cz/web>.

mohou být přesně zdokumentována i špatně přístupná místa či situace ve výškách. Dron nám poskytuje jedinečné možnosti pohledu z ptačí perspektivy a poskytuje tak souvislosti širšího prostorového vidění.

12 Převzato z M. KUNA a kol., *Nedestruktivní archeologie*, tab. 1.1.

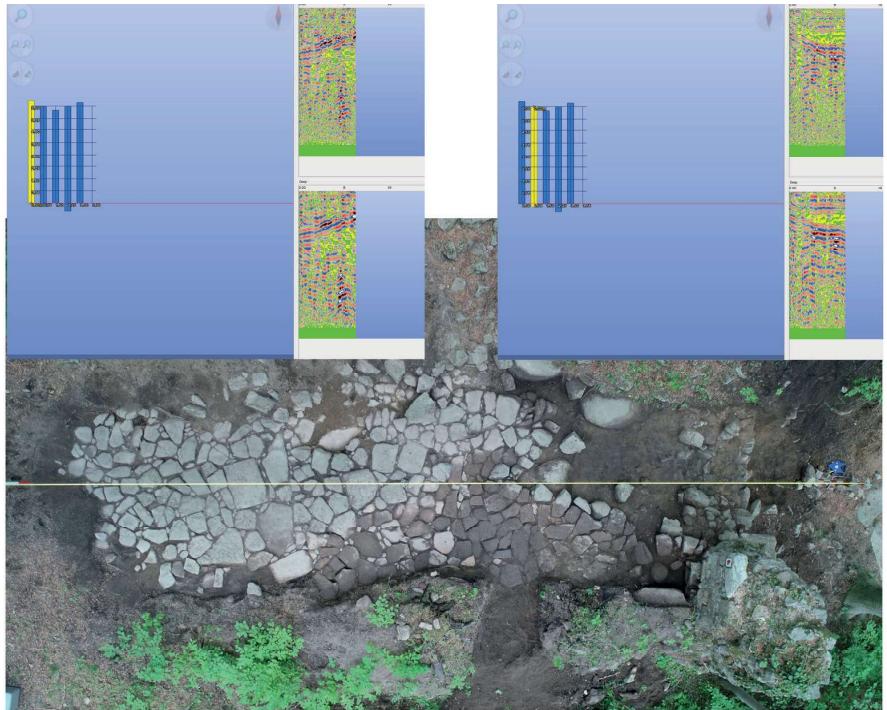
13 Tamtéž, s. 49.

14 Tamtéž, s. 50–51.

(panchromatické snímky, digitální zápis snímků (vícepásmový skener, radar), laserové systémy, termovize) a prospekci z nízko letícího média (šikmé panchromatické snímky, video).¹²

Jedná se o jednu z nejmodernějších a nejdynamičtěji se rozvíjejících metod v archeologii. „Letecká archeologie patří k nejdůležitějším způsobům získávání nových archeologických dat. Žádné další metody nepracují v prostoru tak velkém jako ona a neobjevují tak mnoho archeologických lokalit a nových typů objektů. Letecká archeologie a dálkový průzkum budou v blízké budoucnosti stále více integrovány do poznávání lidské minulosti a péče o kulturní dědictví.“¹³ Hlavním cílem letecké archeologie je studium historické krajiny a pozůstatků aktivit člověka v ní. Průzkum krajiny z výšky dopomáhá k identifikaci dosud nevidovaných archeologických památek, slouží k dokumentaci kulturní krajiny a získané informace mohou být použity i pro jiné než archeologické účely (ochrana kulturního dědictví). V čistě teoretické rovině jsou závěry z letecké archeologie využívány k řešení otázek sídelní a krajinné archeologie.¹⁴

V rámci řešení našeho projektu Krajinu využívá Slezské zemské muzeum dron vybavený kamerou umístěnou na trojosém stabilizovaném závěsu, s integrovaným digitálním systémem OcuSync pro přenos obrazu a videa s pozičním systémem. Díky tomu

Obr. 8: Černá Voda, (okr. Jeseník). Hrad Kaltenštejn. Geofyzikální měření prostřednictvím georadaru OPERA DUO 2 WHEEL. SZM.

K provádění prací prostřednictvím dronu je nutné mít dle platné legislativy povolení, které vydává Úřad pro civilní letectví. To se vydává po provedení správního řízení podle zákona č. 500/2004 Sb. a podle ust. § 52 leteckého zákona a dle leteckého Předpisu L2 – Pravidel létání. Bez povolení k létání v souladu s § 52 leteckého zákona, není provozovatel dronu oprávněn k provozu letadla ve vzdušném prostoru ČR. Slezské zemské muzeum má povolení k létání letadla bez pilota, a to pro model 4 PRO, poznávací značky OK-X052J (povolení vydáno pod č. j. 9757-19-701; sp. Zn. UAS-1706).

V rámci dokumentace krajiny a změn v krajině byl bezpilotní systém využit u několika konkrétních lokalit a dopomohl k objevu nových, doposud neznámých archeologických situací:

Vávrovice [obr. 1]. V místě byl v roce 1969 prováděn tehdejším Slezským muzeem pod vedením dr. V. Šikulové záchranný archeologický výzkum při stavbě silnice Opava – Krnov. Zachyceno zde bylo cca 54 hrobových celků z období mladší doby bronzové až počátku doby železné.¹⁵ V roce 2019 proběhl v okolí místa pohřebiště lužické kultury letecký průzkum, který odhalil anomálie na sousedním poli osetém žitem. Lze předpokládat, že v těchto prostorách pohřebiště pokračuje.

15 Jiří JUCHELKA, *Lužická pohřebiště ve Vlašovičkách u Opavy*, Brno 2014.

V roce 2020 proběhla na katastru Krnova – Opavského předměstí letecká prospekce místa se zřetelnými vegetačními příznaky [obr. 2]. Identifikace zachycené situace není jednoznačná. V místě je předpoklad pozůstatků důlní činnosti, rovněž se může jednat o zahloubené jámy pravěkého stáří. Datace ještě nebyla potvrzena cíleným povrchovým průzkumem.

Severozápadně obce Velké Hoštice, v blízkosti vlakového přejezdu se silnicí č. 56, byla v roce 2020 provedena letecká prospekce místa s doklady zahloubených pravěkých objektů [obr. 3]. Katastr zmiňované obce, stejně jako sousedních Malých Hoštic, je bohatý na pravěké nálezy.¹⁶ Daná lokalita však nebyla doposud archeologicky zkoumána a chybí rovněž ověření datace a kulturního zařazení na podkladě výsledků cílené povrchové prospekce.

Leteckou archeologii lze rovněž využít i v případě průzkumu a dokumentace sídelní krajiny. Využita byla např. v roce 2020 při zachycení stavu tzv. plužin v oblasti Krnovska v okolí obcí Holčovice [obr. 4], Dobřečova, Mirotínku, Heřmanovic a Nemrlova. V rámci záchranného archeologického výzkumu na katastru Nových Heřminov, kde se plánuje do budoucna stavba vodní nádrže, je letecké snímkování a vzdušná digitalizace prováděna za účelem archivace stavu a vývoje sídelní krajiny dotčené činností člověka [obr. 5]. Snímkování lokalit lze rovněž použít i při porovnávání situací jednak s vegetací, případně v konfrontaci s profilem krajiny, jak je to v případě dokumentace středověkého hradu Kaltenštejn [obr. 6] na katastru obce Černá Voda (okr. Jeseník), či v případě terénních antropogenních reliktů polních opevňovacích prvků z konce druhé světové války (tvrz Smolkov).

K dálkovému průzkumu krajiny a jeho změn lze využít rovněž laserového snímkování povrchu terénu, kde nejvýspější technologií je systém LIDAR (Light Direction and Ranging), který je založen na měření laserových impulsů, respektive na délce času, v jehož průběhu se laser odražený od země vrací zpět do skeneru.¹⁷ Jedná se o způsob zachycení a mapování i velice jemných reliéfů v krajině.¹⁸ Metoda byla aplikována při průzkumu objektů pohraniční linie tzv. Benešovy pevnostní linie, na severním okraji města Opavy, v prostoru objektů lehkého opevnění {IV}/2/A-140Z, objektu {IV}/1/A-160Z¹⁹ a pěchotního srubu OP-S 18 „U sádrovce“.²⁰ Výsledná data, která byla posléze konfrontována s leteckým snímkováním z roku 1954 a současným stavem, odhalila výrazné změny v konfiguraci terénu a celkové podoby vývoje krajiny [obr. 7].

2.3. Geofyzikální měření

Geofyzikální měření náleží společně s geochemickými analýzami (fosfátová analýza, analýza kovů, lipidů, kyselosti půdy) a detektorovým průzkumem k aplikovaným přírodněvědným metodám.²¹ Primárně se jedná o metodu sloužící ke geologickému průzkumu stavby svrchní části Země. Její principy ovšem využívají i jiné obory (hornictví, životní prostředí, ekologie, astronomie, případně také vojenství, stavebnictví apod.), mezi něž náleží i archeologie. Geofyzika v archeologii se využívá k identifikaci objektů a situací skrytých pod povrchem.²² Primárním cílem je prokázání existence předpokládaných archeologických objektů, které jsou ve své

16 Týž, *Pravěké osídlení Hlučínska – přehled stavu výzkumu*, Pravěk. Nová řada 2007/17, 2008, s. 411–434.

17 Dle M. KUNA a kol., *Nedestruktivní archeologie*, s. 109.

18 Vice k aplikaci metody v Martin GOJDA – Jan JOHN a kol., *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*, Plzeň 2013.

19 Oba objekty ŘOP vybudovány v roce 1938.

20 Objekt vybudován firmou ing. Bohuslava Krýsy z Moravské Ostravy v roce 1937.

21 Srov. M. KUNA a kol., *Nedestruktivní archeologie*, tab. 1.1.

22 Tamtéž, s. 117.

transformované a archeologizované podobě skryté pod současným povrchem a projevujících se odlišnými fyzikálními vlastnostmi v podobě magnetického pole nebo měrného odporu odlišného od svého okolního prostředí.²³

Mezi výhody geofyzikálních metod bezesporu patří široká variabilita jejich užití při cíleném průzkumu areálu aktivit (pohřebiště, obytné a výrobní areály),²⁴ či při průzkumu otevřených zemědělských ploch opevněných lokalit²⁵ apod. Metoda měření a výsledné zpracování dat vyhází ze zkušeností a propracovaných postupů, které u nás publikoval R. Křivánek.²⁶ Limitem práce s geofyzikálními přístroji jsou především vnější rušivé elementy, které zkreslují výsledek měření (např. výsledky magnetometrického měření ovlivňují rušivé projevy recentních kovů),²⁷ či podoba terénu, ve kterém práce probíhají (např. zalesněné prostory).²⁸

Slezské zemské muzeum v rámci projektu Krajinu využívá pro ověření předpokladů existenze dnes již zaniklých zdí, chodeb, podzemních prostor či jiných pod povrchem lidským okem nepostřehnutelných situací přístroj Georadar OPERA DUO 2 WHEEL. Používání georadaru rádime mezi geoelektrické metody. Principem je měření času odražených elektromagnetických vln v různých prostředích. Tímto způsobem radar hledá do hloubky několika metrů rozhraní prostředí s rozdílnými elektromagnetickými vlastnostmi. Jedno měření radarem zaznamená příčný profil terénu, neukazuje však konkrétní objekty, jako třeba tomograf, ale jenom místa většího odrazu, či propouštění paprsků. Můžeme tak najít různé kamenné struktury, základy a dutiny (jeskyně, krypty).

Přístroj byl použit při dokumentaci situací na lokalitě Kaltenštejn, katastr Černá Voda (okr. Jeseník), kde ověřil průběh dlažby příjezdové komunikace [obr. 8] od první hradní brány a na druhém nádvoří odhalil možnou přítomnost zděné konstrukce. Rovněž byl použit při ověření původních nosných obvodových zdí staveb při výzkumu Nových Heřminov, při identifikaci zdí zaniklého zámku v obci Dobroslavice, při určení průběhu původních lineárních technických vedení Hückelových vil v Novém Jičíně, či při identifikaci zákopů obranné linie u objektů lehkého opevnění {IV}/2/A-140Z, objektu {IV}/1/A-160Z a pěchotního srubu OP-S 18 „U sádrovce“.

3. Závěr

Pokud má věda smysl pro současnost, je nutné, aby i řešila otázky týkající se dneška. Oblast zájmu archeologie se obrací k minulosti, ovšem závěry jsou poučné, přínosné a poplatné i nyní. Nejinak je tomu při studiu krajiny. Aby archeologie byla schopná podněcovat soudobou populaci, musí nabídnout předmět zájmu, který se dotýká přítomnosti. Téma současných

23 Převzato z Petr BAJERL – Ladislav ČAPEK – Josef HLOŽEK – Petr MENŠÍK, *Aplikace nedestruktivních archeologických metod na katedře archeologie v Plzni*, Antropowebzin 2012/2, s. 107–118.

24 Tamtéž, s. 108.

25 Roman KŘIVÁNEK – Jan MAŘÍK, *Nedestruktivní výzkum akropole libického hradiště*, Acta Musei Nationalis Pragae, series A – Historia, 66/1–2, 2012, s. 68.

26 Srov. Roman KŘIVÁNEK, *Possibilities and limitations of surveys by caesium magnetometers in forested terrains of archaeological sites*, Študijné zvesti 41, 2007, s. 202–204; Týž, *Příklady využití magnetometrických metod při průzkumech zalesněných archeologických lokalit*, in: V. Hašek – R. Nekuda – M. Ruttka (edd.), Ve službách archeologie, Brno 2008, s. 70–77; Týž, *Příklady, možnosti i omezení měření cesiovým magnetometrem Navmag SM-5 na archeologických lokalitách v letech 2007–2008*, in: P. Krišťuf – P. Váreka (edd.), Opomíjená archeologie 2007–2008, Plzeň 2010, s. 172–181.

27 Tomáš KROFTA – Jan ŠNOBL, *Nedestruktivní průzkum vrchu Třemšín v Jižních Brdech*, Archeologie ve středních Čechách 19, 2015, s. 781.

28 R. KŘIVÁNEK, *Possibilities and limitations*, s. 202–204; Týž, *Příklady využití*, s. 70–77.

ekologických změn ovlivňuje nás všechny. Archeologie nemůže zaostávat a musí nabídnout i svůj úhel pohledu. Etablování archeologické ekologie je tím pravým tématem a představuje moderní, nový a svěží obor. Výzkum krajiny pomocí nedestruktivních archeologických metod nabízí propojení environmentálních aplikací, srovnávacích analýz a závěrů z prostorových souvislostí. Ty dopomohou k rekonstrukci procesů změn v krajině, změn v životním prostředí, a to v porovnání se situací v minulosti k současnému stavu.

Další terénní výzkum i prostřednický destruktivních metod by dopomohl ke statistickému porovnání kontaminací archeologických situací a příslušného prostředí vlivem lidské činnosti v současných a historických agrárních a lesních prostorech ve srovnání se stavem od počátku průmyslové revoluce, období před a po druhé světové válce, až po nynější dobu (např. výzkum kontaminace půd mikro a makro částicemi). Tyto náměty jsou aktuální a archeologie svými metodami může dopomoci k jejich zodpovězení. Archeologie není „mrtvým“ oborem, ale oborem dynamickým. To dokazuje výzkum krajiny a změn v krajině, kdy archeologické metody jsou klíčovým prostředníkem pro interpretaci těchto procesů.¹

PhDr. Jiří Juchelka, Ph.D.
Slezské zemské muzeum
juchelka@szm.cz

JUBILEA

Významné životní jubileum PhDr. Miloše Melzera, CSc.

V letošním roce oslaví významné životní jubileum etnograf, muzejník a vědecký pracovník PhDr. Miloš Melzer, CSc. [obr. 1]. Patří k etnografům, kteří od počátků své profesní dráhy směřovali svůj odborný zájem do oblasti svého celoživotního bádání. V 80. letech 20. století působil také několik let na etnografickém pracovišti Slezského zemského muzea v Opavě.

Narodil se 2. listopadu 1941 v Olomouci. Základní školu však vychodil v Šumperku, kam se rodina v jeho raném děství přestěhovala. Po maturitě na Pedagogickém gymnáziu v Olomouci a absolvování dvouleté vojenské služby nastoupil jako učitel na Základní devítiletou školu v Rudě nad Moravou. Při práci začal dálkově studovat obor dějepis a čeština na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Počátky své odborné činnosti zahájil v roce 1968 ve Vlastivědném ústavu v Šumperku, kde přijal uvolněné místo historika a později přešel na pozici etnografa. V Šumperském ústavu pracoval až do roku 1976.¹

Etnografie ho zaujala natolik, že se snažil o rozšíření a doplnění svého vzdělání v tomto oboru. Od roku 1970 začal externě studovat etnografii a folkloristiku na Filozofické fakultě UJEP v Brně. Magisterské studium zakončil zpracováním úspěšné diplomové práce „*Ars dulcis*“ et „*Mechanica dulcis*“ *Moraviae septentrionalis* (Brno 1974). Nadále pokračoval v doktorandském studiu, které zakončil rigorózní prací v roce 1978. Ve své práci se zabýval sbírkou perníkářských forem Šumperského muzea, kterou zhodnotil zejména z ikonografického hlediska. To již dva roky pracoval jako kurátor sbírek v Krajském vlastivědném muzeu v Olomouci, kde navázal na dilo svého předchůdce Ing. Jana R. Bečáka. V rozsáhlých etnografických fonitech mohl uplatnit svůj odborný zájem zaměřený na tradiční řemeslo, keramiku, výšivku, modrotisk, lidovou uměleckou výrobu nebo lidové či zlidovělé umění. Formou katalogu zpracoval např. sbírku výšivek z jižního Kyjovska věnovanou do muzea P. Václavem Oharkou a v několika krátkých článcích pak zhodnotil další textilní techniky používané k výzdobě oděvních součástek.² Při zpracovávání muzejních sbírek věnoval řadu publikací dějinám národopisného sběru a bádání na Moravě, zajímalo ho také problematika olomoucké národopisné družiny.³ Publikoval odborné články v muzejním časopise, ale i v mnoha regionálních periodikách a příležitostních sbornících, např. *Umění a řemesla, Vlastivědný věstník moravský* aj. V průběhu několika let prováděl vlastní výzkum v někdejším německém jazykovém ostrově na Drahanské vrchovině nedaleko Konice. Problematicu etnických procesů v tomto prostoru zpracoval v kandidátské práci, kterou předložil a obhájil v rámci externí aspirantury na Ústavu etnografie a folkloristiky ČSAV v Praze v roce 1988. Téma publikoval také v odborném tisku.⁴ V oblasti výstavní činnosti se zaměřil na prezentaci lidových řemesel. Jedna z největších výstav realizovaná v Olomouci v roce 1977 se jmenovala *Modrotisk na Moravě*. Doprovázel ji obsáh-

1 Viz Richard JEŘÁBEK (ed.), *Lidová kultura. Národopisná encyklopédie Čech, Moravy a Slezska*, Praha 2007, s. 147; Miloš MELZER – Miroslav VÁLKA, *Vzájemný rozhovor dvou jubilantů*, Národopisná revue 2011/3, s. 216–220.

2 Miloš MELZER, *Sbírka výšivek z jižního Kyjovska ve fondu Krajského vlastivědného muzea v Olomouci*, Olomouc 1980; Týž, *Handák krojové záštery zdobené šitou batikou*, Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci 1981/212, s. 14–17; Týž, *Krajka v etnografických sbírkách Krajského vlastivědného muzea v Olomouci*, in: O lídové kraje, Praha 1982, s. 47–50.

3 M. MELZER, *Počátky sběratelství lidového výtvarného umění na Moravě*, Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci 1978/194, s. 3–8; Týž, *Počátky studia lidového umění a olomoucká národopisná družina*, in: Počátky vědeckého národopisu a studium českého a slovenského lidového umění, Olomouc 1984, nestránkováno.

4 M. MELZER, *K problematice studia etnických procesů na základě etnografického výzkumu v bývalém německém jazykovém ostrově na Drahanské vrchovině*, in: Muzeum a dokumentace přírodního prostředí a zpříšobu života, Opava 1984, s. 11–14; Týž, *Osiďlování bývalého německého jazykového ostrova na Drahanské vrchovině moravskými Charváty*, Folia ethnographica 22, 1988, s. 51–60.